

ELŐSZÓ

Az igazságos háborúról való gondolkodás hagyománya az igazságosság fogalmának a segítségével igyekszik igazolni a háborút. Első pillantásra talán nem nyilvánvaló, hogy a háborút egyáltalán lehet igazolni. A pacifizmus példának okáért úgy véli, hogy az emberi életet fenyegető háborús erőszak morálisan nem fogadható el. A történelmi tapasztalat azonban azt mutatja, hogy az államok a történelem kezdete óta, illetve amióta írott források állnak rendelkezésünkre, törekedtek arra, hogy háborús vállalkozásaikat igazolják. A tapasztalatra épülő elmélet is azt mutatja, hogy szükség van a háborúk igazolására. A háború, mint a nagyarányú erőszak alkalmazása, nem küszöbölhető ki az emberi életből, így az nagymértékű pusztítással jár az emberi, tulajdoni, kulturális és természeti értékek területén. Ezért szükséges annak megmutatása, hogy az ilyen pusztítás igazolt.

A háború igazolására nem csupán az igazságosság fogalma alkalmas, hanem a hadtörténelem során találkozunk Istenre vagy a tudományokra való hivatkozással is. Mindhárom esetben az a lényeg, hogy a háborús pusztítással szemben olyan érték szerepeljen, amely jelentősebbnek tekinthető, mint amit a háború elpusztít. Az igazságosságra, Istenre és a tudományokra való hivatkozás nem mindig független egymástól, azonban a legtöbb elméletben megtalálhatók azok a súlypontok, amelyeknek a segítségével megállapítható, hogy abban vajon a három közül melyik fogalomnak van a többit megalapozó szerepe.

A háborúnak az igazságosságra utaló igazolása minden történelmi korban és időben megtalálható. Éppúgy szerepet kapott például az ókori Közel-Keleten, a görög városállamokban, Rómában, mint a középkori keresztény világban, a kora újkori és újkori Európában és Oroszországban, vagy az ókori és 20. századi Kínában és a 20. század második felében az Amerikai Egyesült Államokban.

Az igazságosság fogalmának a háborús igazolás keretei között való alkalmazása a magyar hadtörténelemben is folyamatosan jelen volt. A magyarok igazságos háborúról való gondolkodásának kezdetét keresve elsőként fel-

merülő forrás a fehér ló mondája. A monda értelmében a Kárpát-medence Duna–Tisza közti részéhez érkező magyarok üzletet kötnek az ott élő morvák fejedelmével, lovat adnak jelképes mennyiségű földért, vízáért és fűért, amivel jogot szereznek a területre. A morvák azonban később ezt a jogot nem tartják tiszteletben, ezzel igazságtalanságot követnek el, amivel szemben a magyarok igazságos háborút viselhetnek. A monda alapján az lehet a benyomásunk, hogy a magyar igazságos háborús gondolkodás kezdete a honfoglalás korára tehető. A mondai eseményeknek eme – a jogszerzéshez kapcsolódó – értelmezése azonban nem a honfoglalás korszakának a terméke, hanem sokkal inkább az azt lejegyző személy, Anonymus korszakáé (12. század vége). Így bár az az esemény, amelyhez a háború igazságosságára való hivatkozás kapcsolódik, államalapítás előtti, maga a kapcsolódó igazoló elmélet a 12. század második felére datálható.

Nem is Anonymusnál kell azonban keresnünk a magyar igazságos háborús gondolkodás kezdeteit, hanem bő egy évszázaddal korábban, az I. (Szent) István királyhoz (975–1038) kapcsolódó *Intelmek*ben és legendákban. Ezek a szövegek egy olyan világ képét tárják az olvasó elé, amelyben Isten tevékenyen beleszól a mindennapok működésébe, büntetve a keresztény hittel ellentétes tetteket, és jutalmazva a hithű viselkedést.

Az Anonymushoz és az I. Istvánhoz kapcsolódó szövegek a háborús igazságosság különböző fogalmait jelenítik meg, amiként a későbbiekben megjelenő elméletek is sok esetben más és más igazságosságfogalmakra épülnek. Az istváni szövegek esetében az Isten ítéletet hozó képességéhez kötődő procedurális igazságosságnak van szerepe. Erre nézve az mondható, hogy mivel Isten rendelkezik az igazságos ítélet hozatalának képességével, ezért bármilyen döntést is hoz, az igazságos lesz (még ha az emberek nem is képesek ennek megindoklására). Ennek értelmében egy háborús győzelem vagy vereség Isten támogatásának vagy büntetésének a következménye, és így annak is, hogy Isten igazságosnak ítélte-e a keresztények tetteit, vagy sem. Ez az ítélet csak utólag ismerhető meg, éppen a győzelem vagy a vereség által. Érdekes módon ez az úgynevezett istenítéleti ideológia nem merült feledésbe a középkor végével és a vallásos világértelmezés visszaszorulásával, hanem megjelent az újkorban és a 20. században is. Így Csarada János (1850–1923) nemzetközi jogi elképzelésének értelmében a háború az, ami dönt a nézeteltérésben lévő államok jogvitájában, Hézser László pedig a szociáldarwinizmus talajáról értelmezi úgy a háborúkat, mint amelyek által a természet tesz igazságot.

Anonymus (és az ugyanazt az eseményt bemutató *Képes Krónika*) esetében ezzel szemben a szubsztantív igazságosságnak van jelentősége, amelynek az értelmében a tettek rendelkeznek az igazságosság vagy igazságtalanság értékével, ami az emberek számára is belátható. Az igazságos háború az elkövetett igazságtalanságra adott büntető reakció, amely számára az igazságtalanság már igazolásul szolgál a háború megindítására.

A kötetben szereplő Temesvári Pelbátrnál (1435–1504), Magyar Istvánnál (1565–1605), Bornemisza Péternél (1535–1584), Tolnai Istvánnál (1640–?) és Pázmány Péternél (1570–1637) valamilyen vegyítéssel mindkét verziót megtalálhatjuk. A két igazságosságfogalom együttes jelenléte miatt az igazolás fókusza egyaránt irányul a háború indításának igazolására, illetve a háborúra való igazságos (és kegyes) felkészülésre. A spirituálisan megfelelően felkészített sereg ugyanis számíthat Isten segítségére és a háborúban aratott győzelemre.

A középkori és kora újkori szerzőkkel szemben a 19. században Újfalusy Nepomuk János (1790–1849) és Virozsil Antal (1792–1868) kizárólag a szubsztantív igazságosság fogalmát alkalmazza. Számukra azonban az ember természeti állapotából vagy természeti képességeiből levezetett jogai és ezen jogok védelme a mérvadók (szemben a középkor büntetésorientált igazságosságfogalmával). A legfontosabb ilyen jog maga az önvédelmi jog.

A 17. század elején Révay Péter (1568–1622) az igazságosságnak egy harmadik típusára támaszkodik, a megváltó igazságosságra. Ennek értelmében igazságos a rászorulókon való segítség, nem azért, mert az jár nekik (mint a büntetés) vagy jogos (mint a jogvédelem), hanem mert rászorulnak. A fegyveres erőszak alkalmazása mint a rászorulók érdekében teljesített küldetés lesz igazságos, amennyiben képes biztosítani a békét számukra.

A 20. század elején Csarada János már egy negyedik igazságosságfogalomra támaszkodik, a törvényi igazságosság fogalmára, amelynek az értelmében az igazságosságnak és igazságtalanságnak az államok döntéseire épülő nemzetközi jogi alapja van. Ennek értelmében a háború kezdeményezése a legtöbb esetben nem igazságtalan, és a háborús igazságosság a háború vívását szabályozó nemzetközi jogi szabályok betartásában áll.

A két világháború között Péterffy Gedeon (1912–1993) a szubsztantív és a törvényi igazságosság fogalmát kombinálja, nagyobb hangsúlyt adva az előbbinek.

Végül a kommunizmusához és szocializmusához kapcsolódó szerzők, Lukács György (1885–1971) a két világháború között, illetve Andics Erzsébet

(1902–1986) a második világháború után és Otta István (1909–1972) 1956 után a szubsztantív igazságosságfogalom egyik a esetére, az osztó igazságosság fogalmára támaszkodnak. Ennek értelmében az okozott igazságtalanság nem feltétlenül kötődik valamilyen tett elleni védelemhez, hanem egy hosszú idő során kialakult társadalmi állapothoz. Az igazságos háború forradalmi válasz az igazságtalan társadalmi állapotra.

A kötetben bemutatott szövegek nem az igazságos háború elméletéről írott tudományos jellegű tanulmányok. Sokkal inkább a különböző korszakokra jellemző szövegtípusok, amelyek nem tárgyalják az igazságos háború elméletét, hanem kifejezik annak az adott korszakra jellemző formáját. Így megtalálható közöttük a Szent István szentté avatásához kapcsolódó hagiografikus irodalom, a prédikációirodalom (Temesvári, Pázmány, Bornemisza, Magyari, Tolnai), a középkori történetírói hagyományra jellemző gesta- és krónikairodalom (Anonymus, *Képes Krónika*), a Szent Koronához kötődő koronátörténet (Révay), a nemzetközi jogot megalapozó és esetleg kifejtő jogtudományi irodalom (Újfalusy, Virozsil, Csarada, Péterffy), illetve a tudományos szocializmus eszméit kifejező irodalom (Lukács, Andics, Otta).